

Research Type: Book Review

Received: 24.05.22

Accepted: 15.06.2022

Regina HELIMSKAYA, Tayna Chon-Tasha

(Bishkek, "Илим" Publications, 1994, 144 p., (in Russian), ISBN:
5835508050, 9785835508051)

Simbat ESENKAN KIZI¹

Abstract

In this book review, the Russian work of Kyrgyzstan journalist Regina Helimskaya, named Tayna Chon-Tasha (The Chon-Tash Mystery), published in 1994, is evaluated. Helimskaya in this work writes the mysterious deaths in the Chon-Tash region, that was mass grave of the Kyrgyz victims of the Stalin's Great Terror in the 1930s. The work is a complete critique of the brutal Stalinist regime. Regina Helimskaya, a journalist, has made important contributions to the studies on the secret mass grave with her research and has created a work herself as a result. Consequently, (Tayna Chon-Tasha) The Chon-Tash Mystery is a must-read work as it contains previously classified archive documents and photographs, interviews with the victims' relatives and the witnesses of those disaster days. In general, it can be said that Regina Helimskaya's book makes a valuable contribution to knowledge both among general readers and in academic literature.

Keywords: Kyrgyzstan, Chon-Tash, Helimskaya, Great Terror, Soviet Union

¹ PhD student, Hacettepe University, Institute of Social Sciences, ORCID: 0000-0002-9396-9018. e-mail: edenkanova1092@gmail.com

Makale Türü: Kitap İnceleme

Başvuru: 24.05.2022

Kabul: 15.06.2022

Regina HELİMSKAYA, Tayna Çon-Taşa

(Bişkek, İlim Yayınları, 1994, 144 s., (Rusça), ISBN: 5835508050,
9785835508051)

Sımbat ESENKAN KIZI¹

Öz

Bu kitap tanıtımında, Kırgızistanlı gazeteci Regina Helimskaya'nın 1994 yılında yayınlanan Tayna Çon-Taşa (Çon-Taş Gizemi) adlı Rusça eseri değerlendirilmektedir. Helimskaya, bu eserinde Stalin rejiminin 1930'lardaki Büyük Terör'üne ait Kırgız kurbanlarının toplu mezarı olan Çon-Taş bölgesindeki gizemli ölümleri ele almıştır. Eser baştan sona acımasız Stalinist rejimin eleştirisini oluşturmaktadır. Bir gazeteci olan Regina Helimskaya, yaptığı araştırmalarla gizli toplu mezarla ilgili çalışmalara önemli katkılarda bulunmuş ve sonuç itibarıyla kendisi de bir eser vermiş bulunmaktadır. Sonuç olarak, Çon-Taş Gizemi daha önce gizli sayılan arşiv belgelerini ve fotoğrafları, Büyük Terör mağdurlarının yakınlarıyla ve o felâket günlerin tanıklarıyla röportajlar içermesiyle mutlaka okunması gereken bir eser olmaktadır. Genel olarak, Regina Helimskaya'nın Çon-Taş Gizemi eserinin hem genel okuyucular arasında hem de akademik literatürde bilgi birikimine değerli katkılar sunduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Çon-Taş, Helimskaya, Büyük Terör, Sovyetler Birliği

Giriş

Kırgızistanlı gazeteci Regina Helimskaya'nın 144 sayfalık *Tayna Çon-Taşa* (Çon-Taş Gizemi) adlı eseri 1994 yılında Bişkek'te Rusça yayınlanmıştır. Eser, yedi bölüm ve bir ekten oluşmaktadır. Büyük çaplı bir olayın sistematik ve kronolojik gelişimini mümkün kılacak şekilde sıralanan konu başlıkları, bir yandan kitabın anlaşılmasını ve başlıkların ayrı ayrı incelenmesini kolaylaştırırken, diğer yandan da Helimskaya'nın konuya derinden hâkim olduğunu göstermektedir.

Çon-Taş Gizemi'nde Helimskaya, Stalin rejiminin 1930'lardaki Büyük Terör'üne ait Kırgız kurbanlarının toplu mezarı olan Çon-Taş bölgesindeki gizemli ölümleri ele almıştır. Eser baştan sona acımasız Stalinist rejimin eleştirisidir. Bir gazeteci olan Regina Helimskaya yaptığı araştırmalarla, gizli toplu mezarla ilgili çalışmalara önemli katkılarda bulunmuş ve sonuç itibarıyla kendisi de bir eser vermiş bulunmaktadır. Helimskaya'nın *Çon-Taş Gizemi*, NKVD² ve KGB³ arşivlerinde saklı gizli belgeleri ve daha önce kamuya açılmamış fotoğrafları ilk olarak yayımlamasıyla önem kazanmaktadır. Eserde

¹ Doktora öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID: 0000-0002-9396-9018. e-mail: esenkanova1092@gmail.com,

² Sovyetler Birliği'nin İçişleri Halk Komiserliği.

³ Sovyetler Birliği'nin Güvenlik Komitesi.

Kırgızistan Cumhuriyeti Milli Güvenlik Komitesi Arşivi'nin ve Kırgız Devlet Arşivi'nin fotoğraflarına yer verilmiştir.

1991 yılında Kırgızistan başkenti Bişkek'in banliyösü olan Çon-Taş'ta toplu insan kalıntıları bulunmuştur. *Slovo Kırgızistana* gazetesinde yayımlanan bununla ilgili yazılar serisi Helimskaya'nın büyük ilgisini çekmiş ve gazetecinin *Tayna Çon-Taşa* eserini yazmasına sebep olmuştur. (Dyadlenko 2010:51)

Kitabın giriş bölümünde, sözü edilen toplu mezarın nasıl bulunduğu ve onu kazarken nelerin gün ışığına çıktığı hakkında bilgi verilmiştir. Çon-Taş köyünde 50 yılı aşkın süre boyunca saklanan sırrı babasından duyan bu köy sakini Bübüyra Kıdıralieva ilk kez KGB subayı Bolot Abdrahmanov'a anlatır. Zamanında NKVD'ye ait sanatoryumda bekçi olarak görev yapan babası kendi ölümünden önce, onlarca cesedin nasıl gömüldüğü bilgisini kızına anlatmaya karar verir. O genç kız artık yaşlanır ve Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazandığı 1991 yılında, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce bir tuğla fabrikası olan yerdeki gizemi açmaya cesaret eder.

Ne Mezar Var, Ne De Haçlar/Hilaller isimli birinci bölümde gizemin bulunması ardından gerçekleştirilen kazı işlerinden söz edilmektedir. Yazarın Bübüyra Kıdıralieva'nın ifadesini kaydettiği video materyal KGB'nin ilgisini çekmiş ve onlar arkeologlarla birlikte Çon-Taş'ta kazıya başlamıştır. Kazılar sırasında insan kemikleri ile birlikte diş fırçaları, gözlük, kibrit ve en önemlisi kurbanlara ait iddianameler bulunmuştur. Helimskaya toplu katliama uğrayan bu insanlar arasında, sırf komşusu tarafından sevilmedi diye öldürülen birinin de bulunduğu dikkat çeker. Yazar, ölenlerin yaş, cins, ırk ve idam edilme sebepleri ve net tarihini tesbit etmek için nelerin yapıldığından titizlikle ve detaylıca bahsetmektedir. Nihayetinde, cesetlerin kimlikleri ortaya çıkarılmış ve kurbanların akrabaları davet edilerek cumhurbaşkanı tarafından onların itibarlarının iadesi gerçekleştirilmiştir. Hatırlatılmalıdır ki, "halk düşmanı" ilan edilen kurbanların akrabaları için bunun anlamı büyüktü, çünkü bu insanlar "halk düşmanı"nın yakını olarak Sovyet döneminde sürekli iktidarın baskısına maruz kalıyorlardı. Bunlardan örnek olarak, 1930'lara ait Kırgız aydınlarından Sosyal-Turan Partisi'nin üyesi Ömer'in kızının başından geçirdikleri anlatılmıştır. Birinci bölümün sonunda ise toplu mezarda bulunan toplam 137 ölünün listesi de verilmiştir.

Her Şey Çalışıyor ve Hayat Kolay adını taşıyan ikinci bölümde asker adamlarının vatanına yani SSCB'ye ne kadar samimiyetle hizmet etmelerine rağmen, geçmişte Beyaz Ordu'da¹ bulunduğu için nasıl Stalin rejimi tarafından yok edildiği anlatılır. Böyle kurbanlar arasında mahkeme kararı verilmeden idam edilenlerin de olduğunu belirtir yazar. Örneğin, casus olarak suçlanan Pavel L'vov adında bir Rus mahkûmu, ailesine yazdığı bir mektupta kendisinin ne sebeple hapiste olduğunun sebebini bile bilmediğini yazmıştır. Hapis mahkûmları olayın bir yanı ise, diğer yandan kitapta mahkûmların veya artık kurbanların arkasında kalmış dul kadınlarının, birbirine benzeyen hayatı ve kocalarını umutla bekleyişlerine de dikkat çekilmiştir.

Helimskaya kitabının *Ebedi Korku* adını taşıyan üçüncü bölümünde, Sosyal-Turan Partisi'nin Sovyetler Birliği tarafından Pan-Türkçülükle suçlanmasını ele alır. NKVD'nin verilerine göre, Kırgız SSR Halk Komiserliği Şurasının ilk başbakanı Cusup Abdrahmanov'a karşı bu partinin önderlerinden biri olması suçlamasıyla dava açılmıştır. Hiçbir adil soruşturmaya yer verilmeyen mahkemede birçok Kırgız aydın casusluk ve

¹ 1917 Ekim Devrimi sonrasında Rusya'da Bolşevik Kırmızı Ordu ile onlara karşı Burjuva Beyaz Ordu arasında iç savaş patlak vermişti.

vatan ihanetiyle suçlu bulunur. Regina Helimskaya bu insanların herhangi bir kanıt olmadan mahkûm edildiğine dikkat çeker. Onların umutla Stalin'e yazdıkları mektubu da cevapsız kalır. Ayrıca, eserde ünlü yazar Cengiz Aytmatov'un babası Törökul Aytmatov'un kayboluşuna dair gizli ve yalan verilere de ulaşılmış görünmektedir. Aytmatov'un tutuklanmasından sonra, onun eşi olan biteni öğrenmek için Sovyet Güvenlik Sekreteri Lavrenti Beriya'ya bir mektup yazar. Beriya'dan, Törökul'un suçlu bulunup uzak kamplardan birine sürgün edildiğini belirten cevap gelir. İşin aslında, o zamanlar Törökul Aytmatov'un cesedi Çon-Taş'ta gizli olarak gömülmüş bulunmaktaydı. Aynı bölümde Cengiz Aytmatov'un, babasının kaderini öğrenmek amacıyla SSCB'nin Baş Asker Savcılığına yazdığı mektubu da eklenmiştir.

Eserin *Arşivden Dosya* adını taşıyan dördüncü bölümünde, 1938 yılında görgü tanıklarının sahte raporlarının gizlice hazırlandığına ve Kruşçev döneminde başlayan itibarın iade edilme dalgasına yer verilmiştir. Helimskaya kurbanların yakınlarına hükümet tarafından maddi tazminat verilmesini ve KGB Arşivi'nin açılması gerektiğini belirtmiştir.

Beşinci bölümde, Ekim Devrimi'nin yirmi birinci yıldönümü (1938) adına düzenlenen kutlamalarda Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, özgürlük, barış ve mutluluk yolunda Sovyet yönetiminin "doğru istikamette" bulunduğu hakkında konuşmuştur. Aynı konuşmasında Molotov Sovyet vatandaşlarının ahlaki ve siyasi birliğinin güçlendiğini de iddia ediyordu. Sovyetler Birliği Gizli Polis Başkanı Yejev ise "halk düşmanlarının" kökünü kazımak için büyük sayıda askerleri kullanıyordu. Helimskaya şöyle sözler kullanmaktadır: "Siyaset öyle döndü ki, tam üç yıl sonra SSCB Yüksek Mahkemesi'nin asker binasında Yejev'un kendisi vurulmuştur".

Kitapta iki Kırgız arkadaş Ömer ile Dosalı'nın hayatları anlatılır. 1916 isyanı onları çok erken büyütür. Birlikte partiye üye olurlar. Sonra yolları ayrılır ve bir yıl içinde ikisi de tutuklanıp aynı hapishanenin bodrumunda bulurlar kendilerini. Bu ikisinden sadece Dosalı hapishaneden sağ kurtulacaktır. Yazar, 1937 ve 1938'in Büyük Terörü sürerken ülkenin sayısız gazetelerinde sıradan büyük-küçük olaylar yayınlanmaya devam ederken, gerçekten önemli olayların görmezden gelindiğini ve onlar hakkında çok az insanın bilgi sahibi olduğunu belirtmektedir. Helimskaya, asıl demokrasinin sadece Sovyetler'de var olabileceğini savunan Sovyet anlatı yapısını eleştirmektedir.

Altıncı bölümde, Çon-Taş cesetleri üzerinde yapılan incelemeler sonucunda tüm kurbanların aynı kalibre kurşunla vurulduğunun kanıtları sunulmaktadır. Bu bölümde Törökul Aytmatov ve Cusup Abdrahmanov'un hasar görmüş iddianameleri de yer almıştır.

Son bölümde, katledilenler rehabilitasyona uğramadan önce, "halk düşmanının" akrabası olarak devlet tarafından baskıya maruz kalanların hayat öykülerine yer verilmiştir. Kitabının sonucunda yazar Regina Helimskaya, ülkenin diğer bölgelerinde de 1930'lara ait başka toplu mezarların olup olmadığını sorgulamıştır. Örneğin, Oş şehrinde inşaat sırasında toplu insan kalıntılarının ortaya çıktığını belirtir ve bu kalıntıların Çon-Taş gizemi ile bir bağı olup olmadığı sorusunu gündeme getirir. Helimskaya'ya göre ülkede yaklaşık kırk bin kişi bu tarz cezaya çarptırılmıştır.

Kırgızistan'ın birçok ünlü bilim adamı ve siyasetçileri Helimskaya'nın Kırgızistan'ın bağımsızlığı için çok önemli olan tarihsel hafızayı korumadaki paha biçilemez katkılarını büyük övgüyle anmışlardır. Gazeteci, bir yandan 8 Kasım gününü Kırgızistan'da Siyasi Baskı Mağdurlarını Anma Günü olarak ilan edilmesini ve diğer yandan katliam edilenlerin akrabaları için tüm gizli arşivlerin açılmasını defalarca teklif

etmiş bulunmaktadır. (<http://birduino.kg/pressaru/obrashhenie-uchastnikov-ekspertnogo-foruma-%C2%ABchon-tash-nachalo-i-prodolzhenie-otkryitosti-istorii-nezavisimogo-kyirgyizstana%C2%BB> (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2022))

Sonuç

on-Taş Gizemi daha önce gizli sayılan arşiv belgelerini ve fotoğrafları, KGB’de görev yapanlarla, Büyük Terör mağdurlarının yakınlarıyla ve o felâket günlerin tanıklarıyla röportajlar içermesiyle eşi benzeri olmayan eser olmaktadır. En azından, böyle bir tarihi gerçeği ilk defa su yüzüne çıkarmış olmasıyla akademik saygı hak etmektedir. Buna dayanarak Regina Helinskaya’yı *on-Taş*’ı ilk araştıranlardan ve bu gizemi zmede sonsuz çaba gösteren insanlardan birisidir diyebiliriz. Yazar, yurttaşlarını geçmişi iyi öğrenmeye ve ondan ders çıkarmaya çağırır. Genel olarak, Regina Helinskaya’nın 1994 yılında yayınlanmış *on-Taş Gizemi* adlı eserin hem genel okuyucular arasında hem de akademik tarih alanında bilgi birikime değerli katkılar sunduğu söylenebilir. Bu eserin Türkiye’de bulunan hem Sovyet tarihçileri hem de Orta Asya tarihçileri için paha biçilemez bir kaynak olacağında şüphe yoktur.

Kaynaklar

Bir Dünya Kırgızistan İnsan Hakları rgt, “Obraşçeniye Uastnikov Ekspertnogo Foruma “on-Taş: Naalo i Prodoljeniye Otkritos’ti İstorii Nezavisimogo Kırgızstana”, 23 Eylül 2020, <http://birduino.kg/pressaru/obrashhenie-uchastnikov-ekspertnogo-foruma-%C2%ABchon-tash-nachalo-i-prodolzhenie-otkryitosti-istorii-nezavisimogo-kyirgyizstana%C2%BB> (Erişim tarihi: 6 Mayıs 2022).

Dyadlenko, Pavel (2010). “Kırgızstanskaya İstoriografiya po Stalinskim Repressiyam i Reabilitatsii Repressirovannih Grajdan”, *AUCA Academic Review*, s. 51-52.

Helinskaya, Regina (1994). *Tayna on-Taşa*. Bişkek: İlim Yayınları.